

Vývojová psychologie

Teorie vývoje II

Evoluční teorie - etologie a sociobiologie

Počátek tohoto směru uvažování Ch. Darwin (1859) : evoluční vývoj je organizován podle dvou základních kritérií:

- **Přežití**
- **Reprodukce**

Etologie

- Je to studium zvířecího chování se zvláštním zřetelem k chování v přirozeném prostředí (včetně primátů a v rámci primátů i lidí). (Lorenz, 1935, 1963, Tinbergen, 1953, 1973).
- Zdůraznění biologických faktorů v chování živočichů a dále hledání paralel mezi chováním zvířat a lidí.
- Chování druhu je z větší či menší části založeno na daných způsobilostech (capacities) a odpovědích organismu na podněty z prostředí (responses).
- Mnoho z chování je předem naprogramováno jako reakce na ohrožení - základní reakcí - boj nebo únik.
- *Fixed action patterns (EAPs)* - speciální podněty evokují a uvádějí do pohybu určitý sled činností, které zabezpečují přežití

Etologie

Specifický význam mají programy, které:

- **facilitují reprodukci (námluvy, rituály, signalizace sexuálního zájmu),**
- **maximalizují chování, které vede k přežití mladých jedinců (stavba hnízda, ukrytí mláďat v případě ohrožení)**

Sociobiologie (Wilson, 1975)

- **Velká váha genetickým faktorům pro organizaci skupinového a sociálního chování**
- **Centrální teze: je silný příčinný vztah mezi úspěšnou sociální adaptací a úspěšnou genetickou reprodukcí.**

Sociobiologie

Každé prostředí má limitované zdroje a člověk musí soupeřit s podmínkami, aby přežil. Přežití je řízeno sobeckými (sebezáchovnými) motivy. Problém *homo sapiens* jako vysoce vyvinutého druhu je:

- **úspěšné soupeření vyžaduje relativně rychlé osvojování jak kompetitivních tak kooperativních dovedností – člověk musí balancovat mezi egoistickou a allocentrickou motivací,**
- **další potřebou je předat tyto dovednosti svým potomkům, tj. *posílit rod, aby přežil.***

Sociobiologie

Dvě základní strategie přežití (Plooiij, 1990):

- a) hodně potomků a malá péče (malé tělo, rychlá maturace, časná sexuální reprodukce, krátký život, malá inteligence, nízká úroveň sociální organizace druhu, krátká a malá péče rodičů)**

- b) málo potomků, velká péče (velké tělo, pomalá maturace, pozdější reprodukce, vyšší sociabilita, altruismus)**

Evoluční psychologie (Buss, 1994, 1995)

- **Klíčová otázka podle evolučních psychologů – „sex differences“, tj. rozdíly jsou mezi pohlavím, teprve sekundárně v rodu (gender). Jinak řečeno - není to v psychologických rozdílech, ale v odlišnostech adaptivních mechanismů.**
- **Adaptační problém ve smyslu evoluce, tj. přežití jedince a vývoje druhu. Nejde tedy o „socializační nálepku“ ale skutečný rozdíl v adaptaci na život.**

Evoluční psychologie

**Primární oblasti rozdílů definuje především sexuální selekce (soutěž).
Má dvě formy:**

- **soupeření mezi jedinci stejného pohlaví zvyšuje frekvenci sexuálních příležitostí (a tedy zajišťuje lepší adaptaci na život),**
- **členové jednoho pohlaví projevují preference žádoucích kvalit svého druhu či své družky. V sociální interakci se tak vytváří koncept intersexuálně sociálně žádoucího chování.**

Evoluční psychologie

Pohlavně diferencující psychologické mechanismy, které se vyvinuly jako odpověď na specifické adaptivní problémy obou pohlaví:

Odlišná nejistota rodičovství u mužů a u žen

U mužů: „Mama’s baby, papa’s maybe”

U žen: fertilita, mateřství

Limitace biologických teorií

Mají retrospektivní pohled, nedá se na jejich základě moc predikovat

Neuvažují tolik o mediačním vlivu kultury (např. při reprodukci)

Nevysvětlují individuální zvláštnosti

Vývojový úkol (Havighurst, 1948)

- Pro naplnění vývojového úkolu nabízí konkrétní společnost (kultura) určité osvědčené vzorce chování (patterns), pokud je člověk nerespektuje a volí svou vlastní, odlišnou cestu, je často sankcionován.
- Některé úkoly jsou z vývojového hlediska kontinuální, začínají již v dětství a období adolescence by je mělo završit (např. vývoj abstraktního myšlení). Jiné jsou specifické právě pro adolescenci (např. změna vztahů k dospělým), tzn. demonstrují, že toto vývojové období má v sobě i prvky diskontinuity
- “Teachable moment”, (Havighurst, 1948), tj. jakýsi senzitivní okamžik pro zahájení učení. Je-li toto krátké období optimálního startu promeškáno, je mnohem obtížnější úkol následně zvládnout.

Vývojový úkol

Přeběhnutí vývojového úkolu – je spojeno s řadou obtíží.

Např. předčasný sňatek a rodičovství patnáctileté dívky, životní dráha výjimečně talentovaného adolescenta (např. umělce, sportovce a pod.).

Jedno stádium je přípravou na druhé

Každý vývojový úkol má svoje průměty i do jiných období - důležitá je predikce i retrospektiva

Stadium vývoje								
8. Zralý věk – stáří								integrita vers. nevyrovnnost
7. Dospělost							produktivnost vers. Stagnace	
6. Raná dospělost						intimita vers. izolace		
5. Adolescence	perspektiva vers. zmatek	sebejistota vers. vys.sebeuvěd.	experimentování vers. fixace	učení se vers. neschopnost	identita vers. zmatek	sex.polarizace vers. bisexualita	vedení a řízení vers. zmatek	ideol. závazek vers. zmatek
4. Školní věk				kvalita vers. podřadnost				
3. Předškolní věk			iniciativa vers. vina					
2. Rané dětství		autonomie vers. nejistota						
1.Útlé dětství	důvěra vers. nedůvěra							

Sociálně-kognitivní teorie učení

„Z hlediska teorie sociálního učení, lidská podstata je charakterizována jako obrovská potencialita, která může být utvářena sociálními vlivy do nejrůznějších forem“ (Bandura, 1986).

Sociálně-kognitivní teorie učení

Podle A. Bandury je základem vývojových změn **observačnímu učení**.

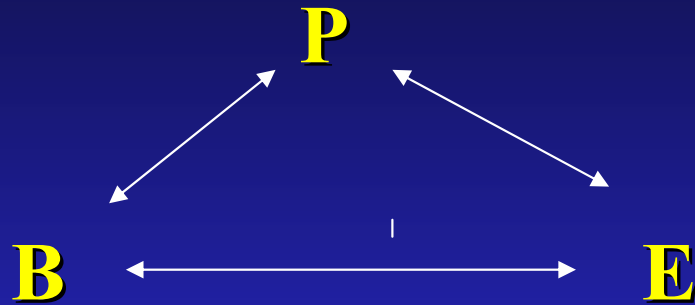
Imitace (nápodoba) – přímé opakování reakcí a jednání druhých

Modelování - nepřímé učení pozorováním, je to složitější proces, jde nejde jen o přímé pozorování, ale o výsledek sociální interakce (zpětná vazba, posilování, vztah mezi dítětem a dospělým, širší souvislosti prostředí)

Sociálně-kognitivní teorie učení

(Bandura 1986)

Triadický reciproční determinismus:



B - chování, P - kognitivní a další vnitřní vlivy (personal), E - vnější prostředí

Model počítá s tím, že kromě vzájemného průběžného ovlivňování vystupuje někdy jeden faktor do popředí

Sociálně-kognitivní teorie učení

Zřetel k životní cestě člověka:

- chování je ovlivňováno anticipací (předjímáním) dalších životních etap,
- člověk si následující kroky své cesty aktivně volí,
- tuto volbu znesnadňuje celá řada nečekaných vlivů

Sociálně-kognitivní teorie učení

- Svoboda je psychologicky chápána jako možnost sebeovlivňování, dále jako množina voleb, na které má člověk právo, aby je uplatnil
- Plastičnost obecné povahy člověka souvisí s jeho obecnými schopnostmi či způsobilostmi (capabilities). Ty jsou ve vývoji buď kultivovány nebo zůstávají nerozvinuté
- schopnost symbolizace – zpracování vnější zkušenosti do vnitřních modelů, zkušenost získává formu, obsah a význam,
- schopnost myšlenkové anticipace - umožňuje předjímání a formulaci budoucích cílů. Kognitivní reprezentace těchto cílů pak silně ovlivňuje přítomnost

Sociálně-kognitivní teorie učení

- **schopnost autoregulace – umožňuje přijímání vnitřních standardů, hodnocení diskrepance mezi těmito standardy a činnostmi, vznik sebehodnocení a z něho vyplývající reakce v příštím chování,**
- **schopnost autoreflexe – hodnocení a měnění vlastního myšlení, posuzování vlastních schopností, vyrovnávání se s rozmanitostí situací. Má metakognitivní charakter.**

Vývoj jako konceptualizace vlastního životního prostoru (K. Lewin, 1939)

- Klíčové tu je, jak člověk percipuje a interpretuje svoji aktuální životní situaci. Ta zahrnuje jak prvky fyzikálního a sociálního prostředí, tak i sebereflexi subjektu (motivy, potřeby, cíle, překážky, minulou zkušenost atd.).
- $B = f(P, E)$
- Sociální lokomoce

Ekologický model vývoje (Bronfenbrenner, 1974, 1979).

Dvě základní teze:

1. V raných fázích vývoje a v rozšířené podobě i později se vývoj člověka děje prostřednictvím recipročních procesů interakce mezi aktivním, vyvíjejícím se biopsychologickým lidským organismem a druhými lidmi, objekty, symboly a jeho bezprostředním okolím. Interakce v bezprostředním okolí jsou proximální procesy (dítě – rodič, dítě – dítě, školní prostředí atd).
2. Forma, obsah, síla a směr proximálních procesů ovlivňují systematicky vývoj jednotlivce (interakce – osoby – podmínky prostředí).

Ekologický model vývoje

- Prostředí, ve kterém vývoj probíhá, je možné diferencovat na

- (a) mikrosystém
- (b) mezosystém
- (c) exosystém
- (d) makrosystém
- (e) chronosystém

Mikrosystém

Jsou konkrétní osoby, které bezprostředně ovlivňují vývoj jednotlivce, se kterými dotučná přichází běžně do kontaktu. Primárním mikrosystémem dítěte je rodina, dalším je školní třída, také různé sportovní a zájmové skupiny plní tuto funkci. Mikrosystémy se vzájemně překrývají - jeden člověk vstupuje v různých rolích do různých mikrosystémů.

Mikrosystémy se mění a v průběhu adolescence a dospělosti narůstá jak jejich počet, tak jejich význam. Zdravé mikrosystémy jsou založené na reciprocitě, nemocné na asymetrii a manipulaci.

Mezosystém

- Je komponován jako síť mezi jednotlivými mikrosystémy. Důležité jen nejen množství mikrosystémů, které se dostávají do sítě, ale především vztahy mezi nimi. Některé se dostávají do vzájemných interakcí častěji (např. rodina a škola, pracovní skupina a rodina), jiné jen zřídka (např. vrstevnická parta a rodina).
- Analýza vztahů mezi mikrosystémem a mezosystémem může napovědět mnohé o tom, zda vývoj v dané etapě zakládá problémy a rizika (chudost mezosystému, důležitost začleněných mikrosystémů, izolace nejdůležitějších mikrosystémů, divergence mikrosystémů v hodnotových preferencích).

Exosystém

- Vzniká rozšířením mezosystému o další formální a neformální sociální struktury.
- Jednotlivec do nich sice obvykle nevstupuje jako aktivní účastník, nicméně je těmito strukturami ovlivňován (širší komunita, ve které dotyčný člověk žije).
- Změny v exosystému se mohou života jednotlivce nepřímo velmi dotýkat (např. změna zaměstnavatele, nová zákonná norma, reorganizace a pod.).
- Jestliže začne v některé části exosystému přímo participovat (např. jako člen obecního zastupitelstva), stává se tato složka součástí jeho mezosystému.

Makrosystém

- Vzniká jako propojení jednotlivých exosystémů. Je to soubor ideologií, přesvědčení a názorů jednotlivých dílčích kultur, etnických skupin atd. Zahrnuje rovněž masmédia, tradici a neinstytucializované normy, na druhé straně je tvořen oficiální politikou a vládní reprezentací.
- Makrosystém se při psychologickém zkoumání často přehlíží, ač ve skutečnosti může vývoj velmi specificky ovlivňovat (např. vliv masmédií na ochranu proti AIDS nebo např. prezentace rozvodu jako možného a běžného jevu v dané společnosti).
- Tak jak se mění politické, ekonomické, sociální a kulturní podmínky, mění se velmi výrazně i život jednotlivých věkových skupin (pojetí dospívání, aktivní stáří, výkonová orientace v dospělosti).

Chronosystém

- Nejde pouze o věk dítěte, ale spíše o časové souvislosti – osobní, rodinné, sociální, dobové.
- Konkrétní epocha vždy poznamenává vývoj (např. vývoj v 80. letech a 90. letech u nás)

Psychologie celoživotního utváření (Life-Span Psychology)

Tři kontexty vývojových vlivů (Baltes, 1987):

1. Vlivy determinované fyzickým věkem

2. Vlivy determinované historicky

- a) dlouhodobé historické vlivy (epocha, období krize, totality, urbanizace, industrializace atd.)
- b) krátkodobé historické vlivy, vztahující se na jednu epochu (vznik a průběh války, vznik a průběh epidemie atd)

3. 3. Non-normativní vlivy

- jsou unikátní ve vztahu k jedinci,
- jejich souběžnost či následnost se nedá předpovědět

Psychologie celoživotního vývoje (utváření) (Life-Span Psychology)

Vývoj (rozvoj) nekončí s nástupem dospělosti, ale probíhá po celý život.

Podstatou tedy je, že vývoj není založen jen na zrání (maturation) ale že jde vlastně o adaptaci na měnící se životní podmínky

V jeho procesu se uplatňují adaptivní procesy:

- * získávání či nabývání (acquisition),
- * zachování či udržování (maintenance)
- * přeměny či změny (transformation)
- * úbytku (attrition)

v nejrůznějších psychických strukturách a funkcích

Life-Span Psychology

- Jednotlivé etapy jsou časově uspořádány, ovšem, každá životní etapa (rané dětství, dětství, adolescence, dospělost, starý věk) mají svojí vlastní vývojovou agendu (program) a unikátním způsobem přispívají k organizaci minulého, přítomného a budoucího ontogenetického vývoje.

Stadium vývoje								
8. Zralý věk – stáří								integrita vers. nevyrovnnost
7. Dospělost							produktivnost vers. Stagnace	
6. Raná dospělost						intimita vers. izolace		
5. Adolescence	perspektiva vers. zmatek	sebejistota vers. vys.sebeuvěd.	experimentování vers. fixace	učení se vers. neschopnost	identita vers. zmatek	sex.polarizace vers. bisexualita	vedení a řízení vers. zmatek	ideol. závazek vers. zmatek
4. Školní věk				kvalita vers. podřadnost				
3. Předškolní věk			iniciativa vers. vina					
2. Rané dětství		autonomie vers. nejistota						
1.Útlé dětství	důvěra vers. nedůvěra							

Psychologie celoživotního utváření (Life-Span Psychology)

V celoživotním utváření se uplatňuje:

- **evoluční selekce, tj. biologická potencialita, genetická informace. Po dosažení zrání se význam genomu snižuje s věkem**
- **zvyšuje se potřeba kultury**
- **účinnost kulturních faktorů se s přibývajícím věkem (v dospělosti, ve stáří) snižuje**

Psychologie celoživotního utváření

Tři cíle vývoje (Baltes, 1991):

Růst (growth) znamená vyšší úroveň fungování nebo kapacity k adaptaci.

Udržení (maintenance) získané úrovně

Regulace (regulation) jako míra osobního vlivu

Dynamika zisků a ztrát v průběhu života



Psychologie celoživotního utváření (Life-Span Psychology)

Úspěšný vývoj je definován maximalizací zisků a minimalizací ztrát. Není vždy snadné odlišit jedno od druhého - krátkodobá a dlouhodobá perspektiva může být velmi odlišná.

Psychologie celoživotního utváření (Life-Span Psychology

Teorie SOC :

- Selekce**
- Optimalizace**
- Kompenzace**

SOC model - selekce

- Selekce určuje směr a další ohniska budoucího vývoje v určité oblasti a působí též preventivně.
- Probíhá už od prenatálního stádia vývoje (specifické informace, které dostává plod během těhotenství z těla matky, z jejích projevů, z vnějšího prostředí – chemické, fyzikální, emocionální, kognitivní podněty).
- V procesu ontogeneze se objevují nové zdroje:
 - cílová orientace vývoje (na úrovni jednotlivce, skupiny, společnosti) vede ke specifické artikulaci osobních cílů (zvnějšku – např. rodiče, škola, posléze zevnitř),
 - při volbě cílů dochází ke konfrontaci s osobními limity,
 - některé cíle nejsou vzájemně kompatibilní
 - některé jsou determinovány okolnostmi, věkem, vkonstelací vnějších podmínek

SOC model - optimalizace

Optimalizace označuje proces získávání (acquisition), kultivace, koordinace a aplikace prostředků, které umožňují dosahovat stanovených cílů. Obecně řečeno, vyžaduje se zde vzájemná koalice zdraví, psychologických podmínek a vlivů prostředí.

SOC model - kompenzace

- Kompenzace znamená změnu a nahrazení dosavadních cílů, případně prostředků, jinými.
- Dvě hlavní funkční kategorie kompenzace:
 - podpora nových prostředků pro dosahování stejných cílů
 - změna cíle jako důsledek ztráty relevantních prostředků

Každý z těchto procesů může být více či méně aktivní a více či méně uvědomovaný